

Koostöökokkulepped Suurbritannias ja mida meil on neist õppida

Daimar Liiv (RiTo 3), ÜRO Arenguprogrammi projektijuht 2000–2001

1998. aasta lõpukuudel sõlmisid Inglismaa, Šotimaa, Walesi ja Põhja-Iirimaa mittetulundussektori esindajad oma valitsustega üldised koostöökokkulepped. Inglise keeles kasutati nende lepete tähistamiseks terminit *compact* ja selle nime all said need tuntuks kogu maailmas. Eelmises Riigikogu Toimetistes¹ käsitles Rein Järvelill lühidalt Inglismaa mittetulundussektorit ja Inglismaal valitsuse ning mittetulundussektori vahel sõlmitud raamkokkulepet.² Rein Järvelill lõpetas artikli viitega Sir Kenneth Stowe'i väljendatud mõttele, et iga maa peab ise valima oma kultuurilisele ja ajaloolisele traditsioonile sobiva tegevuskava kodanikeühiskonna arenguks ja hoiduma pimesi teistes ühiskondades toimivate mudelite kopeerimisest.³ Sellega tuleb kindlasti nõustuda ja Eesti kodanikeühiskonna arengu kontseptsiooni (EKAK) ettevalmistamisel on seda teadlikult arvesse võetud.

Suurbritannia *compact*'ide tähtsus Eesti riigi- ja mittetulundussektorile (aga ka paljude teiste maade vastavaile sektoreile) seisneb eelkõige selles, et mittetulundussektor oma mitmekesisuses leiab nende kaudu esimest korda selge tunnustuse kui riigivõimule võrdväärne partner. Samuti tunnustatakse mittetulundussektori tähtsat rolli riigi ja kodanikkonna koostöö korraldamisel. Vahest veelgi olulisem aga on nende koostöökokkulepete puhul see, et lisaks tunnustamisele käsitlevad lepped süstemaatiliselt vastastikuse koostöö põhialuseid ja annavad sellele selged institutsionaalsed (korralduslikud) raamid. Laiemas plaanis toimub ka mõlema sektori normaalseteks suheteks ülimalt vajaliku vastuvõetava ja arusaadava ühise keele ning mõisteaparaadi loomine (Morison 2000).

Suurbritannias sõlmitud koostöölepete, seal kajastuvate põhimõtete ja nende sõlmimisele viinud protsesside tundmine on üleminekuperioodis elavatele riikidele (aga ka, nagu tohutu huvi nende lepete vastu terves maailmas näitab, paljudele arenenud ja nn kolmanda maailma riikidele) oluline väga praktilisel põhjusel – lepetes on kontsentreeritult kirjas viimase 30 aasta jooksul vastavas valdkonnas toimunud teadusliku uurimistöö tulemused ja praktiline kogemus avaliku võimu ning mittetulundussektori koostöö korraldamisel demokraatlikus riigis.

Peaaegu kõigi endise idabloki riikide ühiskonnaelu üks iseloomulik joon on laialdast tähelepanu pälvinud demokraatlikult valitavate võimuorganite moodustamise ja plaanimajanduse turumajandusega asendamise kõrval olnud iseseisva ning poliitilisest võimust suhteliselt sõltumatu mittetulundussektori teke. Tulenevalt mittetulundussektorile iseloomulikust paljususest ja killustatusest, demokraatliku organiseerumise aeglusest ja tema käes olevate otseste materiaalsete võimaluste vähesusest (võrreldes äriktori ja üleminekuaja riigiga), pole paraku riigi ja mittetulundussektori vahel loodud korrastatud suhteid. Poliitiline ja majanduslik võim pidi üleminekuaegadel kõigepealt lahendama iseenda ümberkujundamisega seotud küsimused. Alles teatud esialgse majandusliku ja poliitilise stabiilsuse saavutamise järel jääb neil piisavalt aega suhete korrastamiseks mittetulundussektoriga. Kindlasti on üleminekuriikides see aeg vajalik ka mittetulundussektori uute liidrite kujunemiseks ja organiseerumiseks. Millal riigi ja

mittetulundussektori koostöovajaduse uuel tasemel teadvustamise ja korrastamise aeg mingis konkreetses riigis kätte jõuab, sõltub sisemiste arengute kõrval ka välismõjudest. Eelkõige sellest, millise poliitilise kultuuriga ennast seostatakse ja millised arengud toimuvad vastavas kultuuris.

Vaadates arenguid endises idablokis, võib julgesti öelda, et tulenevalt Suurbritannia arengutest ja nende mõjust Euroopa Liidule on järsult tõusnud huvi just suhete korrastamiseks seni avalikkuse tähelepanu alt suhteliselt kõrvale jäänud valdkonnas. Nii on Suurbritannia compact'idega sarnaneva koostööprogrammi juba vastu võtnud Horvaatia valitsus⁴ ning sel kevadel toimub seal Rahvusvahelise Mittetulundusõiguse Keskuse korraldusel suur sotsiaalsele partnerlusele pühendatud konverents, mille põhiteema on raamkokkulepped ja suhted mittetulundussektori ning avaliku võimu vahel laiemas plaanis.

Eesti arengud

Eesti võib oma kiire majandusliku ja poliitilise arenguga eespool toodu kontekstis ennast kindlalt pidada endise idabloki juhtgruppi kuulujaks. Eesti mittetulundussektor ja riigivõim teadvustasid vajaduse korrastada mittetulundussektori ja avaliku võimu suhted juba 1999. aasta kevadsuvel. Just siis tekkis Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liidu ning ÜRO Arenguprogrammi koostööprojekti "Eesti mittetulundussektori jätkusuutlikkuse tugevdamine" raames idee alustada Eesti kodanikeühiskonna arengu kontseptsiooni (EKAK) ettevalmistamist. Oluline on siinjuures, et Eesti poliitikud ja mittetulundussektor jõudsid omavaheliste suhete korrastamise vajaduse tunnetamiseni iseseisvalt. Suurbritannia compact'idest saadi teadlikuks alles protsessi käigus ja need osutusid suurepäraseks õppematerjaliks kokkulepete ettevalmistamisel.

Nüüdseks on EKAK tekst sisuliselt valmis, kuid selle tegemisel on olnud kõigile osalejatele palju õpetlikku. Vaatamata mõlema poole siirale tahtele võimalikult kiiresti asjaga edasi liikuda, ei valminud EKAK tekst loodetud kiirusega. Selle peamiseks põhjuseks tuleb pidada EKAK eelnõu koostamise esialgu enda kanda võtnud mittetulundussektori juhtide vähest arusaamist niisuguse dokumendi sisust, ülesehitusest ja selle vastuvõtmisele eelnevatest protseduuridest. Just see on koht, kus brittide kogemustest oleks tulnud ja tuleb tulevikuski õppida.

Mida oleks meil õppida inglaste kogemustest?

Jagaksin need küsimused selguse huvides kaheks. Esiteks käsitleksin võrdlevalt inglaste kogemuste valguses koostöökokkulepete–arengukontseptsioonide ettevalmistamisega seotud protseduurilisi ja organisatoorseid küsimusi ja teisena lepete sisu kohta käivaid probleeme.

Koostöökokkulepete ettevalmistamise ja rakendamise protseduurilised–organisatoorsed küljed

Suurbritannias oli kokkulepete väljatöötamise peamine mootor leiboristide ja nende uue liidri Tony Blairi selge arusaam mittetulundussektori rolli tunnustamise ja temaga koostöö

selgetele alustele viimise vajadusest ning selle kasulikkusest ühiskonnale. Kokkulepete sündimisele eelnesid ulatuslik teadustöö ja konsultatsioonid mittetulundussektoriga enne 1997. aasta mais toimunud valimisi. Valimistele läksid leiboristid juba väga selge tegevuskavaga. Nimelt olid nad nn Deakini komisjoni aruandele ja eespool nimetatud konsultatsioonidele tuginedes välja töötanud küllaltki detailse ja põhjendatud tegevusprogrammi koostöök kolmanda sektoriga.⁵ Nii olid leppe sõlmimise teoreetilised ja mitmed praktilised küljed leiboristide valimiskampaania osa ja aitasid kaasa nende suurele valimisvõidule.

Uurides Eesti erakondade valimisprogramme 1999. aasta Riigikogu valimisteks, leiame enamikus neist ainult mõned üldised fraasid, mis on pühendatud koostööle mittetulundussektoriga. Sellele vaatamata võib julgelt öelda, et meiegi erakonnad olid aru saamas kolmanda sektori kaasamise kasulikkusest poliitilise võimu teostamisse. Siinkohal tuleb kindlasti mainida, et 1999. aasta suvel ja sügisel ette valmistatud ning 14. detsembril sõlmitud "Eesti erakondade ja kolmanda sektori katusorganisatsioonide koostöömemorandum" ning sellega moodustatud erakondade ja mittetulundussektori esindajate *Koostöökoda* on unikaalsed nähtused kogu maailmas. Koostöökoja tegevusest ning selle käigus tõusetunud probleemidest on tulevikus palju õppida niisuguste koostöölepete–kontseptsioonide väljatöötamisel teistelgi riikidel ja see väärrib käsitlemist eraldi artiklis. Suurim erinevus Suurbritanniast oli EKAK ettevalmistamisel siiski see, et Eestis olid kaasatud peaaegu kõik tegusad erakonnad ja seda ei ole kunagi käsitatud kui kitsast kokkulepet valitsuse ning mittetulundussektori vahel, vaid kui laiemat ühiskondlikku kokkulepet. Selline lähenemine leidis kõige selgemat kinnitust 5. detsembril 2000 toimunud Riigikogu kolme komisjoni ja suuremate mittetulundusühenduste ühisseminaril "Kodanikuühiskonna arengu strateegiad Eestis".⁶ See on tulevikku silmas pidades ülioluline ja annab lootust, et võimaliku võimuvahetuse järel Toompeal ei hakata kord juba kokku lepitud, omaks võetud ja fikseeritud koostööpõhimõtteid riigi ja kolmanda sektori vahel poliitilistel kaalutlustel prügikasti viskama.

Ainult poliitiliste erakondade teadlik ja tegus kaasalöömine ei taga tasakaalustatud ja tegelikkuses toimivate koostöölepete–kontseptsioonide ettevalmistamist ja elluviimist. Mittetulundussektori valmisolek ja osalemine lepete ettevalmistamises ning rakendamises on vähemalt sama oluline.

Kaheldamatult ei saa praegust Eesti kolmandat sektorit pidada sama arenenuks ja tegusaks kui Suurbritannia oma. Kuid see ei tähenda, et meie mittetulundussektor ei ole valmis niisuguste kokkulepete sõlmimiseks või et ta ei vaja neid. Vastupidi – EKAK ettevalmistamine on juba andnud ja annab edaspidigi väga suure tõuke mittetulundussektori arengule ja tema rolli teadvustamisele. Nii nagu Inglismaal, nii on ka Eestis kokkuleppekontseptsiooni ettevalmistamine toonud mittetulundussektori hajutatud organisatsioonid kokku ja aidanud kaasa uute sidemete sõlmimisele ning kogemuste vahetamisele. Eriti oluliseks tuleb siinjuures pidada I Eesti Mittetulundusühenduste Ümarlaua kokkutulemist protsessi lõppfaasis 3. veebruaril 2001. Niisugune avatud kogu andis kõigile mittetulundusühendustele võimaluse osaleda ja esitada oma muudatus- ning parandusettepanekud EKAK-le. Ümarlaua poliitilis–juriidilisele alusele tuginenud

organiseerimispõhimõtte aga võimaldas moodustada Esinduskogu, kus on esindatud mitte ainult katusorganisatsioonid, vaid ka tavalised mittetulundusühingud, sihtasutused, vähemuste organisatsioonid ning seni täielikult esinduseta mitteformaalsed ühendused (seltsingud). Ühiste huvide, eesmärkide, kuid ka kohustuste ja heade tavade teadvustamine kaasneb sellega. EKAK ettevalmistamine avas paljudele iseseisvusajal tekkinud mittetulundusorganisatsioonidele esimest korda selge väljundi riigielu poliitilisele tasandile, võimaldades neil tajuda oma olemasolu tähtsust ja vajalikkust ka laiemas kontekstis.

Sellele vaatamata tuleb tunnustada, et kolmanda sektori kaasamine polnud meil esialgu kõige läbimõeldum just protseduuriliselt. Suurbritannia koostöölepete ettevalmistamisel pöörasid mittetulundussektori esindajad erilist tähelepanu võimalikult laia aktiivse arutelu tekitamisele. Nii peeti Inglismaal väga tähtsaks isegi väiksemate mitteformaalsete ühenduste ja vähemusi (mustanahalised) esindavate organisatsioonide süstemaatilist kaasamist, korraldades neile ka eraldi arutelusid ning lisades vastava osa koostööleppe lõppteksti.⁷ Meil pöörati EKAK ettevalmistamise esimesel etapil (kuni sügiseni 2000) liiga palju tähelepanu suurematele katusorganisatsioonidele ja jäeti teised organisatsioonid teadlikult ning aktiivselt tegevusse kaasamata. Peaaegu täielikult jäid alguses eemale kohtadel tegutsevad mittetulundusühendused, mitteformaalsed (juriidilise isiku staatusega) kodanikeühendused ja mitmesuguseid vähemusgrupe esindavad ühendused. Sellele puudusele pöörati suurt tähelepanu EKAK ettevalmistamise teisel etapil (alates sügisest 2000), mil viidi läbi 15 EKAK-d tutvustavat ning seda arutavat maakondlikku seminari-ümarlauda ligikaudu 400 osavõtjaga. EKAK eelnõu avaldati üleriigilises ajalehes⁸ ning tehti kõigile asjast huvitatutele kättesaadavaks Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liidu Interneti-leheküljel.⁹ Ka avaldati peaaegu kõigis kohalikes lehtedes artiklid, mis EKAK-d seletasid. Lisaks saadeti EKAK seminar-ümarlaudade ettepanekuid arvestades täiendatud eelnõu ja selle ettevalmistamist tutvustavad seletused umbkaudu 3000 elektronpostiaadressi omavale mittetulundusühendusele ja paluti neil avaldada arvamust.

Teiseks ei olnud esimesel etapil EKAK ettevalmistamine piisavalt avalik ja läbipaistev. Paljude ettepanekute saatus jäi tegijaile arusaamatuks ja need ei leidnud kusagil kajastamist. Suurbritannias oli üks oluline põhimõtte see, et püüti tagada toimuva läbipaistvus ja osalistele teadmine oma tähtsusest ehk muuta *compact*id mittetulundussektori "omaks dokumendiks". Ühe meetodina selle saavutamiseks püüti igale ettepaneku tegijale anda täpset teavet selle kohta, mis tema ettepanekutest on saanud. Ka Eestis saadi ettevalmistusprotsessi formaliseerimise vajadusest aru, sest EMSL-i nõukogu soovitas 2000. aasta kevadel projekti tollastel juhtidel EKAK menetlemisel kasutada sarnast kirjalikku protseduuri nagu Riigikogus seaduseelnõudega töötamisel. 2000. aasta sügisest alates seda ka rakendati ja kõik laekunud ettepanekud riputati Internetti üles.¹⁰

Kolmandaks tekitas Eestis veidi segadust EKAK tervikteksti ettevalmistamise eest selgelt vastutava kogu puudumine ettevalmistamise esimesel etapil. Kuigi EKAK erinevate osade väljatöötamiseks moodustati mitu ekspertgruppi, ei suutnud selline hajutatud süsteem tagada kvaliteetse teksti valmimist. Selleks on vaja moodustada (nagu näitab Suurbritannia ja tänaseks ka Eesti kogemus) üks tugev keskne ekspertkogu, kelle otsene vastutus oleks tervikteksti ettevalmistamine. Kogemus näitab sedagi, et selle kogu liikmeid ei tule valida

esindusprintsipi järgides, vaid arvestades komisjoni liikmete pühendumust, kolmanda sektori tundmist ja akadeemilisi teadmisi ning kogemusi riiklike dokumentide ettevalmistamisel. Niisuguses koosseisus ekspertkomisjonid suutsid nii Suurbritannias kui ka Eestis lühikese ajaga ette valmistada dokumendiprojektid, mis olid piisavalt läbi töötatud ja vormis, mis võimaldas laiemat mõtestatud arutelu ning pani aluse soovitud tulemuse saavutamisele.

Neljandaks, ka Suurbritannias ei olnud alguses selged mittetulundussektori kui terviku esindamisega seotud küsimused. Erinevalt Eestist aga ei püüdnud sealsed katusorganisatsioonid moodustada näiliselt kõikehõlmavat "katuste katus". Nad andsid endale selgelt aru, et sektor on liiga mitmetahuline ja erinevate osade huvid liiga vastandlikud selleks, et üks organisatsioon saaks esindada kogu kolmandat sektorit. Kuigi katse luua "katuste katus", kes esindaks kogu sektorit ja jagaks ka riigilt tuleva raha, Eestis tehti ja mõningad asjatundmatud ning halvasti informeeritud poliitikud ja kõrged riigiametnikud seda (ilmselt ka omakasu silmas pidades) esialgu toetasid,¹¹ tuleb kõigil asjaosalistel tänaseks tunnistada, et mittetulundussektori esindamismonopoli on demokraatlikus ühiskonnas võimatu luua ült alla (kui seda üldse on võimalik luua). Selleks on sektor liiga eripalgeline ja tsentraalse juhtimise mudelitega pole midagi peale hakata. Samal seisukohal oli enamik 12 Eesti maakonnakeskuses toimunud EKAK-d arutanud seminar-ümarlaudadel osalenud organisatsioone. Küll aga on tervitatav senise kindla "turuliidri" EMSL-i kõrvale konkurendi tekkimine. Loodetavasti suudavad need kaks organisatsiooni omavahel ja I Eesti Mittetulundusühenduste Ümarlaual valitud Esinduskoguga hakata sektori üldiseid huve silmas pidavat koostööd tegema.

Koostöökokkulepetega seotud sisulised küsimused

Suurbritannia koostöökokkulepped sisaldavad väga olulist kokkuvõtet teoreetilisest uurimistööst, mida on tehtud viimastel aastakümnetel mittetulundussektori ja riigivõimu vahelkordade ning võimaliku koostööraamistiku uurimisel. Kõik Suurbritannia kokkulepped sisaldavad väikeste erisustega viite põhiosa – üksteise tunnustamine, esindamisega seotud küsimused, tänapäevase ja efektiivse eduka partnerluse (koostöö) põhialused ja head tavad, vahenditega (rahastamisega) seotud küsimused ja koostöölepe rakendamise, arendamise ning aruandlusega seotud küsimused. Oluline on fakt, et Suurbritannia kokkulepetes nähakse ette üpris selged institutsionaliseeritud edasise koostöö vormid lepete arendamiseks ja rakendamiseks. Väikesed erinevused koostöölepete rõhuasetuses ja vormis tulenevad Suurbritannia eri piirkondade erinevast sotsiaalmajanduslikust arengust ja ajaloost. Nii nt leiavad Inglismaa koostöökokkuleppes eraldi käsitlemist mustanahaliste ja muude rahvusvähemuste ühendustega seotud küsimused, Põhja-Iirimaa omas rõhutatakse eraldi vajadust tunnustada erinevusi ja töötada rahumeelselt kogu ühiskonna õitsenguks, Šoti ja Walesi koostöölepped aga toovad mõlema poole (valitsuse ja mittetulundussektori) kohustused välja lausa paralleelse tabelina.

Võrreldes EKAK esialgset eelnõu ja Suurbritannia koostöölepeid, torkab kohe silma, et EKAK puhul ei ole selgelt teadvustatud riigivõimu ja kolmanda sektori toimimise erinevusi ning vajadust luua selge koostöömehhanism. Ka tundub, et kolmanda sektori esindajad ei

suutnud EKAK esimeses versioonis sõnastada selgelt punkte, mis kajastaksid kolmanda sektori huve ja lahendamist vajavaid probleeme koostöö korraldamisel riigiga. Nt ei leidnud EKAK esialgses, 2000. aasta suveks valminud toorikus peaaegu üldse kajastamist toetuse saamine riigilt kolmanda sektori infrastruktuuri arenguks ja teadusuuringute teostamiseks, kodanikeühenduste õigus kritiseerida riigivõimu tegevust, kartmata finants- või muid sanktsioone, õigus esitada oma kandidaate riigivõimu moodustatavatesse ja kontrollitavatesse sektori tegevusega seotud nõukogudesse, komisjonidesse ja muudesse organitesse. Aga just nende ja paljude muude küsimuste sihikindel selgitamine EKAK-s on vajalik nii meie poliitikutele, ametnikele kui ka kolmandas sektoris töötavatele inimestele.

Keskendumine üksikutes valdkondades erinevate probleemide lahendamisele koostöö aluspõhimõtete piisava selgitamiseta muutnuks EKAK sisuliselt hetkeolukorda tutvustavaks dokumendiks, millel on väga väike mõju tegeliku teadvustatud koostöö arendamisele. Veelgi enam – koostöö aluspõhimõtete ja heade tavade selge fikseerimine (ühise "keele" kujundamine probleemide käsitlemiseks)¹² ning koostöömehhanismide institutsionaliseerimine on meie praeguses olukorras ülimalt vajalik. Loomulikult peab EKAK käsitlema ka kodanikuharidusega seotud probleeme, avalike teenuste osutamist, õigusloomes osalemist jne. Kõik need küsimused on iseloomulikud meie praegusele olukorrale, kuid need on ka palju laiemad ja üldisemad, mida annab väga hästi kajastada seoses koostöö aluspõhimõtete ja heade tavadega.

Kokkuvõtteks

Avaliku võimu ja mittetulundussektori suhete korrastamine on tihedasti seotud uue paradigma väljakujundamisega ühiskonnas ja selle vastuvõtmisega mõlema osalise poolt. Suurbritannias sõlmitud koostöökokkulepped on suurepärase ja väga hästi korrastatud abimaterjal avaliku ja mittetulundussektori koostöökokkulepete-kontseptsioonide ettevalmistamisel. Kogemus, mis nende ettevalmistamisel ja rakendamisel on saadud, on hindamatu mitte ainult brittidele, vaid ka kõigile teistele rahvastele. Selle kogemuse rakendamine ja oma panuse andmine kahe sektori suhete arendamisse sõltub ainult meie enda tahtmistest ja teadmistest. Kogemused, mis on saadud EKAK ettevalmistamisel, on unikaalsed kas või juba selle tõttu, et elame ju alles kujunevas, äsja totalitarismi ikke alt vabanenud riigis. Tärkava demokraatia õrnusest tulenevalt peab nii mõndagi küsimust, mille ees meie poliitikud ja mittetulundustegelased seisavad, käsitlema arenenud demokraatiaga riikidest erinevalt. Artikli maht lubas käsitleda ainult murdosa neist küsimustest, millele britid on juba lahenduse leidnud. Eestis seisab oma lahenduste leidmine ja kinnistamine veel ees, kuid kindlasti annavad brittide kogemused meile ja meie kogemused teistelegi rahvastele palju kasulikke näpunäiteid kahe sektori koostöö korraldamiseks tänapäevaste demokraatlike arusaamade järgi.

Märkused

1. R. Järvelill, Kolmas sektor meil ja Inglismaal. – Riigikogu Toimetised, 2/2000, lk 221 – 224.
2. Siinkohal tuleb meeles pidada, et tegelikult sõlmiti neli erinevat kokkulepet Suurbritannia eri osade – Inglismaa, Šotimaa, Walesi ja Põhja-Iirimaa – valitsuste ja

mittetulundussektorite vahel. Need kokkulepped erinevad Suurbritannia eri piirkondade erinevast arengust ja traditsioonidest tulenevalt ülesehituselt ja suunitluselt märkimisväärselt, kuigi alusfilosoofia on kõigil sarnane.

3. Vt märkus 1, lk 223.
4. Vt <http://www.uzuvrh.hr/eng/suradnjaENG.htm>.
5. Building Future Together – Labour's Policies for Partnership between Government and the Voluntary Sector (1997) (Ehitame koos tulevikku – Leiboristide poliitika (tegevuskava) koostöö (partnerluse) arendamiseks valitsuse ja vabatahtliku sektori vahel).
6. Ühisseminari materjalid leiab Riigikogu internetileheküljelt aadressil: <http://www.riigikogu.ee/konverentsid>.
7. Vt Compact on Relations between Government and the Voluntary and Community sector in England, *Issues relating to community groups and black and minority ethnic organisations*, punktid 11–13.
8. Vt Foorum (Päevalehe mittetulundussektori tegemisi käsitlev lisa), 27. oktoober 2000.
9. Vt <http://www.ngo.ee>.
10. Ettepanekute saamiseks korraldati 13 seminar-ümarlaual ajurünnakud ja nende käigus valminud tabelid on samuti kättesaadavad Internetis: <http://www.ngo.ee>.
11. Vt Siseministeeriumi ja EKLE vahelise koostöölepingu punkti 1.2 lõppu: "...Pooled peavad väga oluliseks Siseministeeriumi kui riigi siseelu korraldava oma riigi kodanikule omase riikliku maine kujundamist" ja punkti 1.7.: "Taotledes ja planeerides riigieelarvelist toetust ühissektori organisatsioonidele, teevad pooled koostööd selle protsessi igas staadiumis, töötavad välja, avalikustavad ja rakendavad toetuste eraldamise kriteeriumid, korra ning toetuste summad."
12. Ühise keele kujundamise vajadust ja tähtsust ning Suurbritannias selle loomisel ette tulnud raskusi kirjeldab suurepäraselt J. Morison. Vt märkus 1.

Kasutatud kirjandus

Compact between Government and the Voluntary and Community Sector in Northern Ireland (1998): <http://www.nicva.org/compact.html>.

Compact on Relations between Government and the Voluntary and Community Sector in England (1998): <http://www.homeoffice.gov.uk/acu/compact.pdf>.

Compact between the Government and the Voluntary Sector in Wales (1998): <http://www.official-documents.co.uk/document/cm41/4107.htm>.

Koostöömemorandum. – Riigikogu Toimetised 1, 2000, lk 258.

Minutes of the Annual Meeting between Government and Representatives of the Voluntary and Community Sector to Review the Operation and Development of the Compact: <http://www.homeoffice.gov.uk/acu/compmeet.htm>

Memorandum of Cooperation Between Estonian Political Parties and Third Sector Umbrella Organisations: <http://www.riigikogu.ee/rval/rito1/artiklid/summary.htm#10-1>.

Morison, J. (2000). The Government–voluntary sector compacts: governance, governability, and civil society. – Journal of Law and Society, 98–132.

The Scottish Compact (1998): <http://www.scotland.gov.uk/library/documents-w3/comp-00.htm>.